

KAP. VII.

Eldsvådor.

Elden renhållningsentreprenör. — Eldsvådor i Stockholms äldsta tider. — Släckningsanstalter fördom. — Gamla brandreglementen. — Eldfarligt uppträd på Södermalmstorg 1663. — Stockholms slotts brand. — De stora eldsvådorna 1751 och 1759. — F. J. v. Akens eldsläckningsförsök 1792. — Branden på Riddarholmen 1802. — Dramatiska teaterns brand 1825. — Riddarholmskyrkans brand 1835. — Eldsvådan i Stadsgården 1842.

I det äldsta Stockholm funnos icke läkare och apotekare, men farsoterna hade en annan tuktomästare, och det var *elden*. Han gjorde tjänst som renhållningsentreprenör och lät aldrig länge vänta på sig. Då smutshögarne på stadens gator, i gårdarne och inne i husen vordo allt för besvärliga, och pesten sannolikt icke var långt borta, kom ofta en eldsvåda och förstörde rubb och stubb, tog med sig smittämnen och gjorde platsen ren. Infann elden sig icke, kunde man vara säker på att pesten, som ständigt låg på lur i de stinkande kyffena, började sitt arbete.

Så slets vårt gamla Stockholm, liksom Nordens alla städer,* i århundraden mellan eld och farsoter. Den förre var välgörande i helsoafseende, men han bidrog icke att öka välståndet. Hvarje husfader måste vara beredd på att åtminstone *en* gång i sitt lif förlora allt hvad han egde och finna sig och de sina utan tak öfver hufvudet.

Byggnadssättet och byggnadsämnen voro också synnerligt gynsamma för storartade eldsvådor: trähus med torf, näfver eller halmtak, hopträngda i täta massor erbjödo elden till fråssande gästbud, och han förtärde också hvar enda smula af hvad man lagat till åt honom.

Staden var icke gammal förr än han hemsöktes af härjande brand. Redan 1297, den 12 April, gick »en förderfvelig vådeld öfver staden Stockholm, att rådstugan tillika med större delen af staden afbrändes».** Några och tretio år derefter kom elden åter lös och »gick ej allenast öfver hela staden, utan ock förbrände slottet.» Det

* *Troels Lund*: Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16:de Aarhundrede. Anden Bog. Kbhvn 1880.

** *A. O. Rhyzelius*: Brontologia Theologico-Historica. 1721.

är den eldsvådan, om hvilken Jahan Messenius i sin Stockholms-krönika förtäljer:

Mehra staden då och missgick,
 större af eld hon skada fick,
 när then i siutijo sex år
 stått hade färdigh, om en vår
 han och slättet brann i röter;
 sent fick Stockholm thär på böter,
 hwar håller på byggia med flijt.

Åskan var ofta orsak till eldsvådor i gamla Stockholm, men en gång visade hon sig mycket missnöjd öfver en brand som ej var tillstäld af henne, utan af de tyske borgarena i staden. Det var natten emellan den 11 och 12 Juni, mellan Barnabas och Eskil, som 1389 var helga lekamens högtid, »då de tyske Stockholms borgare, som under konung Albrechts regementstid sig mycket förökt hade, genom sina *fratres cucullatos* eller hättebröder så obarmhertigt handterade sina svenska medborgare och en del af dem, efter mycket marterande, på Keplingeholmen (Blasiiholmen) vid Stockholm midnattstid lefvande uppbrände».

Under det denna missgerning föröfvades, »ljungade det i skyn grufveliga och förskräckliga, och luften skakade från sig en så stor vattuflod, att man ej annat kunde tänka än Stockholms stad skulle genast sjunka i grund».

Jahan Messenius skildrar en förskräcklig eldsvåda som skall hafva rasat i Stockholm åtta år efter Albrechts fördrifvande, vid hvilket tillfälle »halft annat tusen man» skall hafva omkommit. De som icke brändes eller qväfdes i lågorna och röken sökte sin tillflykt på båtar i hamnen, men båtarne sjönko:

thär till kom hastig storm och wijn
 fast många skutor nedsänckte,
 mäst qwinfälek och barn fördränckte.
 The som flydde för eldzens glö
 så måtte the i wattnet dö.

Vid samma tillfälle skadades Svartmunkeklostret, och

aldrig then skada förwan,
 som på böker gjorde then bran.
 Eij fans så herligt liberij
 Som thetta klåstret war wthi.

Ehuru årtalen ej stämma riktigt öfver ens, ser det dock ut, som skulle den af Jahan Messenius skildrade stora branden hafva varit den samma som finnes omnämd hos Rhyzelius under år 1407 och som hade åstadkommit genom åskan. Då brann större delen af staden jämte rådstugan samt »alla stadens bref och böcker.» Rhy-

zelius uppgifver, att några hundra människor omkommo, men anför, att hans sagesmän, Alb. Krantzius och Munsterus, göra ej allena antalet af dessa förbrända människor mycket större, nämligen 1,600, utan tillägga ock, att många omkommit i vattnet, af den orsak, att »thet gemena folket ur staden å alla sidor så inträngde och öfverlastade fartygen, att de med allt hvad derpå var gingo i grund».

Dittills tyckes ej hafva kommit i fråga att i Stockholm bygga enskilda hus af annat än trä, men denna förskräckliga eldsvåda gaf anledning till en förordning, att alla hus »inom staden», d. v. s. i den del af Stockholm som nu kallas »staden inom broarne», skulle uppföras af sten. Att förordningen likväl icke allmänt efterlefdes och ej heller synnerligen strängt öfvervakades, finner man af de

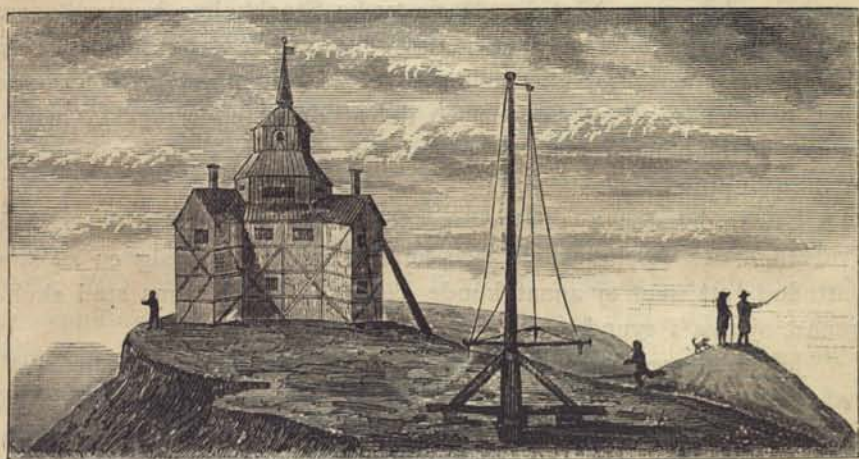

Fig. 85. Gamla Vårdtornet på Brunkeberg. Efter en handteckning i Rosenhaneska Saml. Hist. Mus.

många eldsvådor som fortforo att härja gamla Stockholm, då det icke var ett eller annat hus som brann ned, utan då hela gator och stora kvarter ödelades.

Om elden fann rik näring i byggnadsämnet och byggnadssättet, hade han ej heller någon farlig motståndare i släckningsanstalterna. Förordningar i det afseendet tyckas tämligen tidigt hafva funnits, men huru de åtlyddes är en annan sak. I stadslagen föreskrifves, att hvar man som gård hafver, skulle denna redskap hafva: en sju alnar lång stege, en tolf alnar lång hacka, en eldyxa, ett ämbar, en tunna vatten framför sin gård ståndande.

Samma lag föreskrifver till eldsvådors förekommande, att ingen tavernare (vårdshushållare), man eller qvinna, skall längre hafva ljus eller något slags eld eller ölförsäljning i sitt hus eller något slags drycker sedan i »vård är ringt».

Denna ringning skedde hvarje afton från vårdtornet på Brunkeberg (fig. 85), och dermed fortsattes i århundraden. Det gamla tornet togs ned 1769, då brandsignalerna flyttades till Clara kyrktorn.

Oaktadt sådana förbud mot ljus, eller »något slags eld», stod lågan ofta i himmelshöjd, innan man visste af det. Huru då skulle förfaras finner man bland annat hos Olaus Magni, vår gamle vän. Så snart lågorna brutit ut, skulle man slå larm. Tog elden öfver hand, ringdes i alla klockor som funnos i de största kyrkorna. Då skulle alla skynda till med eldhackor och läderämbar, och så började eldsläckningen och fortsattes i de flesta fall utan den åsyftade påföljden (fig. 86).

Fig. 86. Eldsläckning på 1500-talet. Efter Ol. Magni.

Oupphörligt klämtade brandklockorna i gamla Stockholm. Ej mer än tolf år efter den senast nämnda ohyggliga eldsvådan led staden åter stor brandskada, i hvilken, förutan mycket annat, »Cancelliet med Riksens och Stadsens Acter, documenter, privilegier &c. förbrändes».

Under det nästföljande fjerdedels århundradet voro stockholmarna skonade från någon eldsvåda af större utsträckning, men den 5 April 1445 brann tredjedelen af staden, från Skomakareporten* in till Gråmunkegränd. Året derpå brann S:t Clara kloster. Messenius kväder äfven om den tilldragelsen.

* Vid Stortorget och Kåkrinken. Stadens öfriga portar, utom de redan förut nämnda ytterportarne, vid samma tid voro: S:t Nicolai (vid Storkyrkobrinken och n. v. Helvetigränd), Köpmanporten (vid n. v. Köpmantorget) samt flere vattenportar, af hvilka en betydligare vid n. v. Tyska brinken. Husbyggnaderna utom murarne tyckas vid samma tid hafva tagit sin början i större utsträckning.

Tretton år derefter brann hela staden, utom slottet och kyrkan:

»Hela byn lijder thet elsmen,
för wtan kyrckiorna allen,
the blefvo frälste med stor nödh
från then grymma loga och glödh».

År 1495, samma år som pesten rasade och borttryckte 18,000 menniskor, skall, enligt uppgift i Peringskiölds samlingar, en fjerdedel af staden hafva brunnit.

Då vådeld icke tog med sig en eller annan stadsdel, brändes stundom stora sträckor af fienden eller af våra egna höfdingsmän för att dermed göra fienden skada. Så skall Karl Knutsson hafva låtit afbränna en mängd hus utanför staden, på det att den upprosriska erkebiskopen ej af dem måtte hafva någon nytta och kunna intaga Stockholm. År 1501 tände danskarne, som innehade slottet, eld på staden, då femtio hus nedbrunno.

Under Gustaf den förstes tid härjades staden af eld flere gånger. År 1555, medan Gustaf höll på att bryta bort ett stycke af Stockholms stads kyrka (Storkyrkan) på östra ändan, som tycktes vara för nära in på slottet, yppade sig en vådeld på vestra sidan om staden, som förderfvade hela Vesterlånggatan, utom några andra hus, som då voro bygda närmare åt sjön.

Denna eldsvåda inträffade halftannat århundrade efter den stora hvilken gaf anledning att börja tänka på den ständiga fara som låg i trä- och korsverkshus, täckta med halm eller spån, näfver eller bräder, och likväl hade, tyckes det, ej mycket af de gamla byggnadsämnen utbytts mot tegel. Efter en af de stora eldsvådorna under Gustaf den förstes tid förordnade han, att alla trähus i staden skulle rifvas och stenhus i stället uppföras. Men ännu under Erik den fjortondes regering voro stenhusen ganska sällsynta. De kungliga påbuden efterlefdes icke. Den som med större kraft genomdref dem var den byggälskande Johan den tredje, men ännu långt efter hans tid funnos torf- och näfvertak i den inre staden, och därför brann det lika friskt, om ock kanske icke i samma ohejdade utsträckning.

Under sextonhundratalet började förhållandena i den gamla staden att bättras, men då kom ordningen till sjelfva det kungliga slottet. Redan under Gustaf den förstes regering, år 1525, brunno, efter hvad Erik Jörenssohn Tegel meddelar, »Konungsmaket och Sölff-Cammaren slätt aff, ther utaff Konung Gustaff en stoor Skadha bekom».

I början af 1641 kom elden lös i nordvestra delen af slottet, motsvarande ungefär n. v. vestra hufvudsidan, åt yttre borggården,

i hvars bottenvåning kungl. Räkningsskammaren (Kammarkollegium) då hade sina embetsrum.

Redan året derpå var slottet utsatt för ny våldeld. Samma afton som markgrefven af Baden, hertig Fredrik, hade med stort följe anländt för att fira sin förmälning med pfalzgrefven Johan Kasimirs dotter Kristina Helena, uppstod en ganska farlig eldsvåda som varade ända till följande morgon i östra delen af slottet, så att »fyra kosteliga torn afbrunno och föllo ynkeligen neder». Dagen derefter brann den katolska kyrkan i slottet. Så väl 1646 som 1648 brunno några delar af slottet. Peringskiöld förtäljer närmare om alla dessa eldsvådor.

Den stora slottsbranden den 7 Maj 1697 är allmänt bekant och derom kan för öfrigt läsas i Fryxells »Berättelser ur Svenska historien», hvarför vi här endast erinra om denna märkliga tilldragelse. Mindre allmänt känt torde vara, att elden kastade bränder så vidt omkring, »att ock Banan på Skeppsholmen i det samma antändes och afbrann tillika med många hundra trossvagnar. Då nödgades de nästan oräkneliga fattiga människor, som i den stora hungersnöden voro på Banan inlagda till att spisas, fly ut och såsom få ligga på bara marken, derigenom många tusen af dem dödde».*

Sedan byggnadsämnen och byggnadssättet i det inre af staden betydligt förbättrats, var det i synnerhet malmarne som hemsöktes af elden. Der växte trähusen upp, oaktadt alla förbud, brunno ned, och nya byggdes. På allmän rådstuga den 4 Januari 1641 beslöts, att den som icke afskaffade sina korsverken och brädbodar innan derpå följande Valborgsmessa, för honom skulle de rifvas och »han ingen vedergällning hafva att njuta för sin tredska skull.» Det hjälpte likväl icke. År 1640 hade nästan hela Maria församling brunnit, och blott fyra år derefter gick större delen af trakten omkring Maria kyrka åter upp i lågor. Efter ytterligare tre års förlopp brunno öfver femtio gårdar på Södermalm.

Brädbodar och stånd af trä såg man på flere torg, och brunno dessa icke då och då af våda, så kunde det hända, att de påtändes af okynne. Ett sådant uppträde tilldrog sig på Södermalmstorg 1663 och förtjenar att särskildt omtalas, emedan det på sitt sätt bidrager till skildring af tidsförhållandena.

Den 26 November på aftonen hölls bröllop med stort gästabad i inspektor Daniel Jungs hus vid Södermalmstorg. De kuskar och lakejer som från bröllopsgården skulle hemta sina herskap infunno sig för att vänta på dem utanför huset. Tiden föreföll dem otvifvelaktigt något lång och för att hafva sysselsättning kastade de först facklorna som de förde med sig i en hög midt på torget och läto dem

* A. O. Rhyzelius: Brontologia.

brinna. Men den elden kunde icke gifva tillräckligt aftonnöje, hvarför kuskarne tände på det tak som var lagdt på Peter Bokbindares bod och brände åtskilligt annat. Derefter gingo de öfver torget och bröto ned munsior Claus Sirkers Bagares bod och brände den i grund. Jernspikar och lås kastades på folket som gick förbi, och på husen och brädbodarne rundt omkring slungades glödande heta jern.

Dernäst stucko de eld på en fattig skoflickares bod som stod bredvid salig borgmästaren Grundels halfbyggda hus. Fru Anna Skytte talade från ett fönster och varnade mordbrännarne, att de icke skulle fara fram på det sättet och bränna upp hela malmen. Men den förmaningen aktade de icke, utan vältade skoflickarboden från väggen ned i elden, och boden med allt hvad deruti var, läster, skor och verktyg, brann upp. En jerngryta som stod i boden och var glödande het kastades på de andra träbodarne för att antända dem, »det dock Gud icke tillstädja ville».

Efter dessa bragder gingo våldsverkarne löst på Bengt Bagares bod, stucko med värjorna genom springorna och ville med »gewalt» hafva äfven den boden på elden. Pigan Annika Månsdotter, som låg i boden, skrek och ropade på hjälp. De vilda kuskarne lofvade att kasta både henne och boden på elden och hade otvifvelaktigt uppfyllt löftet, om de kunnat få boden lös, men nöjde sig att sparka sönder dörr och lucka. Våldet fortsattes sedermera mot en annan bod, Anders Bagares, och hade de fått eld på den, är det troligt, att branden förstört alla hökarbodarne på torget jemte Ryssgården och i trakten liggande hus.

Och huru slöts denna mordbrand? Jo, »när förbemälda öfverdådiga bofvar således grasserat in mot klockan 4, skildes då deras rotha åt af orsak att herrarne som i gästabudet voro reste då hvar till sitt».*

Under allt detta förskräckliga oväsen och under det brädbodarne på torget brunno hade herrarne suttit helt lugnt mellan skål och vägg.

Året efter ofoget på Södermalmstorg uppkom våldeld i samma stadsdel, och ett hundra femtio hus nedbrunno. Detta var dock endast tre år efter det Stockholm fått en ny brandordning (den 10 Maj 1661), genom hvilken »allehanda oskickligheter och vanartige stycken som vid brand och eldsvåda pläga förelöpa, till stadens och invånarnes gagn och nytta härefter kunna hämmade och rättade varda».

Enligt denna brandordning skulle staden (inom broarne) delas i fyra kvarter under hvar sin rådmans öfverinseende, och i hvarje kvarter två ärlige gode män af borgerskapet förordnade varda till brand-

* Handlingar i Riksarkivet.

mästare. Likaledes skulle förstäderna i vissa kvarter fördelas med brand- och rotmästare.

Noggranna föreskrifter gäfvos om aktsamhet med ljus och facklor. Det skulle åligga husvärdarne att hafva noga uppsigt öfver, att icke ovårdsamt förfores med elden i vindar och ohvälfda bodar, i synnerhet i stall och andra uthus, och skulle äfven noga tillses, att ingen »dricker tobak» uti sådana rum. Man skulle ej heller få slå facklorna mot trähus, timmerhögar, broar och källarfönster.

Hvar husvärd skulle hafva två läderämbar och en vattenspruta, en stege om tjugu alnar, en god båtshake och en eldyxa. Såsom man finner, var visserligen ett framsteg gjordt sedan den gamla stadslagens bestämmelser — stegen var hela tretton alnar längre, ett ämbar var tillagdt och, viktigast af allt, en spruta — men brandredskapen tyckas likväl vara föga bättre än under medeltiden. Erinnras måste dock, att utom redskapen i hvarje hus skulle hvarje kvarter på gemensam bekostnad anskaffa och staden sedan underhålla en stor spruta (en som på den tiden kallades *stor*) och en något mindre, två stora stegar (af 20 och 24 alnars längd), två stora båthakar, två yxor, två kar på »släpor» och två dussin läderämbar med sju famnar tåg vid hvart ämbar, så ock ett stort segel.

När eldsvåda nu uppstod, gaf värden i det huset till ett anskri (det var föreskrifvet i brandordningen), och då kommo grannarne med sina ämbar, båtshakar och yxor samt med den lilla sprutan från hvarje gård. Emellertid höllo de som icke bodde i närmaste granskapet sig i sina kvarter färdiga och samlade sig vid brandmästarens bostad, och han förde dem till elden. En del af sitt folk satte brandmästaren till vakt att afhålla obehöriga och med den andra delen skyndade han att söka släcka elden, hvilket dock högst sällan lyckades.

Strax efter det branden gifvits till känna, infunno sig också stadens åkare med sin älderman och började köra vatten, minst en tunna i omgången efter hvarje häst. För att hjälpa till kommo dragarne (de privilegierade bärarne) med sin älderman, murmästarne med gesäller och arbetskarlar och timmermännen med sina »underhafvande gesäller». Samtidigt syntes bryggare och bagare med tjenare och hästar och med äldermännen i spetsen. Bland bryggare och bagare funnos alltid sex särskildt för hvarje kvartal utsedde gode män som skulle hjälpa att föra fram sprutorna. De af magistraten som hörde till Byggnadskollegium begäfvo sig genast till rådstugan, der också medlemmarne utaf Kämnersrätterna samt stadens vaktmästare och tjenare infunno sig; men de borgmästare (Stockholm hade då fyra) och rådmän som ej hörde till Byggnadskollegium skyndade till brand-

stället. Hälften af stadsvakten gick »rundt omkring staden», och den andra hälften ställdes vid eldsvådan till brandmästarens förfo- gande för att hålla obehörigt folk på afstånd.

År 1675 utkom en ny brandordning, som ytterligare stadgade,

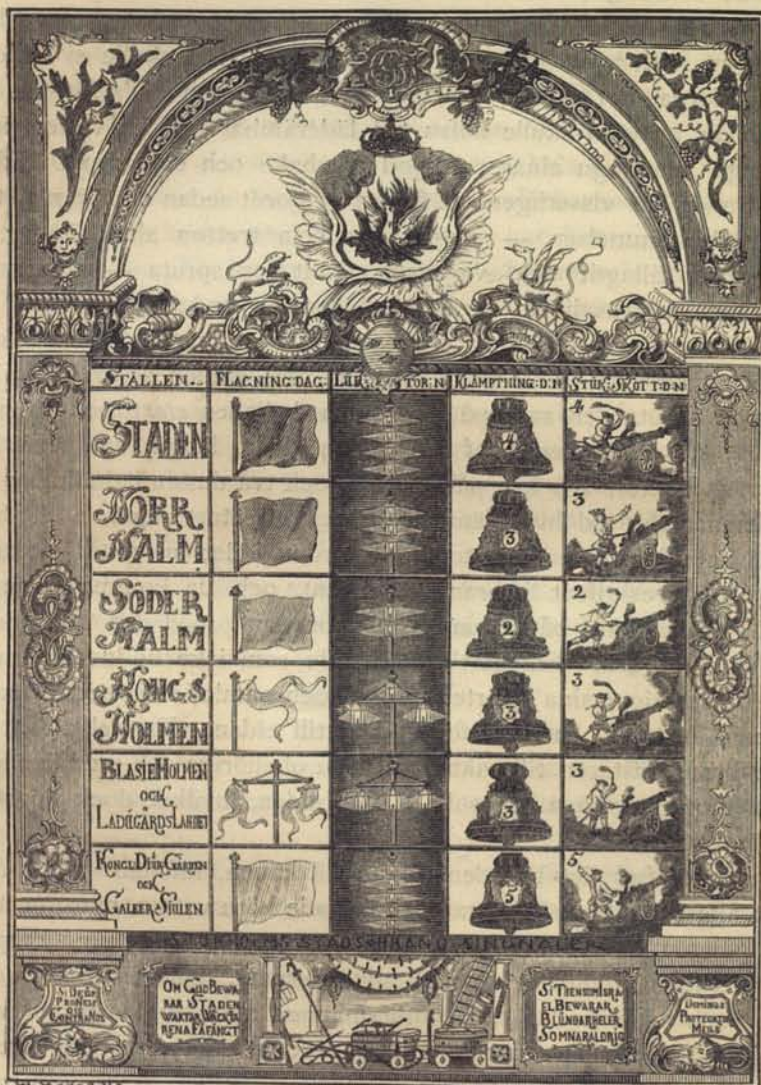

Fig. 87. Brandtafla från 1728. (I Nordiska Museum).

huru vid eldsvådors släckning skulle tillgå. Den inre staden var fortfarande delad i fyra kvarter, Norrmalm i vestra och östra malmen samt Ladugårdslandet, Kungsholmen och Södermalm i tre delar, alla med flera brandmästarskap. Staden och malmarne hade till

samman fyra brandhus med redskap. Hvarje husvärd skulle hafva sådana släckningsredskap som föreskrefvos 1661, de förmögnare dock i dubbelt antal, samt dessutom vattentunnor i husen och på taken och några badqvastar för att stänka omkring vatten. Utom förut påbudena vakt, skulle borgerskapets infanteri äfven deltaga i ordningens upprätthållande.

Ytterligare förordningar utfärdades 1728, då det bestämdes, att eldsvådor i de olika stadsdelarne skulle med olika antal skott och klämtslag, fanor eller lyktor tillkännagifvas. Vi meddela här en gammal brandtafla (fig. 87) som närmare angifver de olika signalerna. Så snart eld utbrutit skulle från Skeppsholmen gifvas tecken med skott samt flaggor om dagen, och lyktor efter mörkrets inträdande hissas »högt i vädret» på Skeppsholmen och Brunkeberg. För den inre staden fladdrade en röd flagg, för Norrmalm en blå och för Södermalm en röd. Kungsholmen, Ladugårdslandet och Djurgården hade särskilda standarer.

Utöm manskap af samma slag som förut användts, skulle flottans folk samt artilleriet och gardet äfven tjenstgöra vid eldstället. Icke alla som tillhörde flottan bodde på Skeppsholmen, utan skulle somliga samlas på Blasiiholmen, mellan Soopiska och Douglaska husen, n. v. Blasiiholms-torg, andra i Ryssgården och på Skeppsbron. Öfverståthållaren skulle alltid föra befälet, »hafvande han vid handen, jämte magistraten, stadsfogden och stadsarkitekten». De borgmästare »som voro i staden och vid hälsan» skulle skyndsamt infinna sig, likaledes alla rådmän som voro »så friska och röriga», att de kunde göra någon nytta, och i synnerhet skulle stadsmajoren vara bland de första som instälde sig. Han skulle drifva på sprutkompanierna och på tjenligaste sätt framskaffa dem som tredskades.

Släckningsredskapen voro ungefär lika som förut (fig. 88). Bland väckelsestecken om nätterna tillkom 1729 brandvaktsskramlan (fig. 89) och sprutmanskapet fick särskilda hattar (fig. 90).

År 1797 utfärdades särskilda instruktioner för sprut- och brandmästare m. fl. vid eldsläckningar anställda personer.

Den 1 Oktober 1828 fick Stockholm åter nytt brandreglemente,

Fig. 88. Gamla brandredskap: spruta, svabel och läderhink. (I Nordiska Museum).

och staden delades i sexton distrikt. Öfverstyrelsen af brandväsendet fördes af öfverståthållaren med biträde af polismästaren, och en särskild brandadjutant som aflönades af Stockholms stads brandförsäkringskontor ställdes till öfverståthållarens förfogande. Eldsläckningen besörjdes af stadens borgerskap med underlydande samt jernbärare, vågarbetare, vindragare, sillpackare, spanmålsmätare och öfriga till stadens arbetsmanskap hörande personer (fig. 91). Med några sedermera tillkomna ändringar gälde detta reglemente till dess Stockholm fick sin nya brandkår.

Men så mycket man än redan på sextonhundralet och ytterligare i förra århundradet lagstiftade i eldsläckningsfrågor, kunde stora

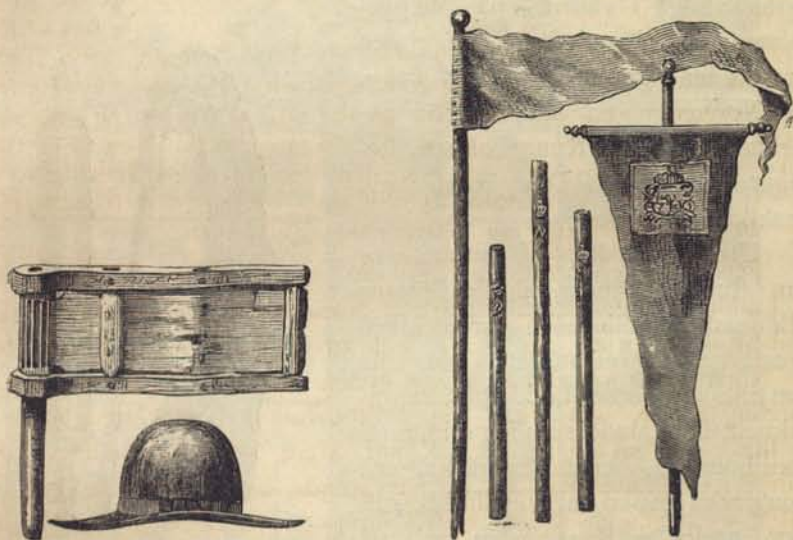

Fig. 89. Brandvaktsskramla. Fig. 90. Sprutkarlshatt. Fig. 91. Brandkårens standarer och stafvar. (I Nordiska Museum).

vådeldar hvarken förekommas eller snart släckas. En af de största var den som i Juni 1751 började i färgeriet *Blå Hand* vid Clara sjö, härjade Norrmalm och genom eldbränder och gnistor, som af vinden fördes öfver Mälaren, fortplantades till Södermalm. Vi låta en med denna brand samtida stockholmstidning skildra tilldragelsen, men i denna skildring nämnes icke något om den för öfrigt ganska utbredda uppgiften, att elden skulle hafva flugit öfver sjön.

I Stockholms Post-Tidningar af den 10 Juni 1751 läses:

Sistledne lördag klockan ungefär tolf, om middagen, uppkom å Norrmalm, bredvid Drottninggatan och i den så kallade Mäster Samuels gränd en så häftig våld, som frätte med sådan hast omkring sig, att, medan vädret med starka ilningar låg öfver S:t Clarä kyrka, den samma inom half timme var itänd, och äfven allt hvad tändas kunde

rundt omkring, så att husegarne icke hade något utrymme att bärga sin egendom, så mycket mindre, som elden bredde sig än fram åt, än tvärs öfver Drottninggatan, och hjälpen var så mycket otillräckligare, som knapt en timme var förliden, innan å Södermalm vid Skinnarviken äfven elden sig viste, hvilken i hast derifrån utbredde sig öfver Hornsgatan till Sinkens dammen och Hornskroken. Man förmår nu icke utmärka den dryga delen å Norra och Södra Malmen, som genom denna brottska elden är medtagen, utan måste korteligen allenast nämna, att den kosteliga S:t Clarä kyrka, som stått uti 179 år, är alldeles blefven förstörd med all sin utvärtes och invärtes prydnad, tillika med ganska många präktiga hus; till förtigandes dem som, fastän de ej alldeles blifvit afbrände, dock mer eller mindre illa äro medfarne. Det som ökte denna förskräckliga och hiskeliga brandskadan var, att emot kl. 8 om aftonen å Ladugårdslandet hos en bryggare jemväl eldslågan utbrast och hade så mycket snarare vid en så allmän bestörtning kunnat fräta omkring sig, om icke Hans Kongl. Maj:t i egen hög person varit å alla ställen tillstädes och gjort så väl faderliga, som nödiga anstalter. Vådan blef å Södermalm och Ladugårdslandet snarare dämpat än å Norra Malmen möjligt var, der lågan icke förr kunde neddämpas än inemot kl. 3 följande morgon, in till hvilken tid Kongl. Maj:t var närvarande och först kl. 4 begaf sig till Ulriksdal tillbakas, sedan ytterligare befallning blifvit gifven, att med ständigt vattusprutande qväfva elden, som låg fördold under stenhögarne och ännu milade. Nu och ehuru väl man förmodat, att denna olyckan numera skulle vara öfverstånden, så har dock i morgons vid pass kl. 9 en ny eldslåga uppkommit vid Ladugårdslandstorget, hvarigenom äfven många hus blifvit lagda i aska, och utan tvifvel hade den förorsakat än större skada, om ej genom Hans Maj:t, som öfver allt var tillstädes, tagne mått sådant lyckligen förekommit.

Ett par dagar derefter uppkom ny eldsvåda i Smala gränden på Ladugårdslandet utmed den s. k. Näckeströmmen. Nya Ladugårdslandsbron (Nybron) var i fara, och utom de å sjelfva Packartorget (nu Norrmalmstorg) itända husen syntes elden vilja gå ända upp för Sperlingsbacke, »om icke», säger Stockholms Post-Tidningar för den 13 Juni, »genom de af Hans Kongl. Maj:t, som äfvenledes vid detta bedröfliga tillfälle öfver allt var närvarande, tagne och lyckeligen verkstälde författningar sådant blifvit förekommet, det den faseliga elden, hvilken har ett vidt begrepp af hus i aska lagt, mot midnatten blifvit dämpat».

Oaktadt de mångfaldiga vakter som skulle tillse, att allt ginge ordentligt till bland de släckande och räddande och att inga stöder föröfvades, tyckes dock ett stort antal icke uppbrändt husgeråd hafva gått förloradt eller alldeles försvunnit vid sist nämnda stora eldsvåda. Några dagar efter branden fans bland andra tillkännagifvanden i Stockholms Post-Tidningar en annons, hvars början är af följande lydelse:

Den som varit så Christelig och bärgat någre saker utur Secreteraren Wagners afbrände hus vid S:t Clara och ännu har något theraf i förvar eller eljest kan äga någon underrättelse hvarom de finnas, täcktes sådant tillkännagifva i huset N:o 11 vid S:t Clarä östra kyrkoport. Och saknas nu för honom i synnerhet 3 st. större och mindre Speglar med förgylta Ramar, en svart Läder Coffert med Fruntimmers Linkläder, en myckenhet brukade dukar, servietter och andra Linkläder, m. m.

Annonsen räknar upp fätöljer och stolar, svarta sammetsbyxor,

en myckenhet böcker med nya franska band, manuskript i »jurispendencen och andra faculteter», »schilderier», hälften af ett stort valnötsskåp, allehanda kökssaker af koppar, tenn, messing, jern, »hvilket säkert skall af christmilda menniskor under ägarens frånvaro utur huset räddats, men ej ännu kunnat igenfinnas».

På sjuttonhundralet var man icke van vid så stora eldsvådor som hundra år förut, t. ex. då på Norrmalm den 8 Juni 1686 branden förstörde 646 gårdar, men den stora eldsvådan i Maria församling den 19 Juli 1759 var dock en af de betydligare i Stockholm. Maria gamla kyrka brann då också, och den nya, som snart reste sig på samma plats, är ingalunda någon värdig ersättning för den förra, vackra byggnaden.

Stockholms Post-Tidningar inskränkte sig, i numret för den 23 Juli, till följande meddelande om den stora branden:

Förlidne torsdag den 19 innevarande månad kl. 3 e. m. uppkom en svår vådeld på Södermalm vid Besvärsbacken. Ut i det då varande blåsvädet, som efter handen med elden tilltog, spridde sig lågan hastigt och vida omkring, så att 20 kvarter emellan Södermalmstorg, Hornsgatan, Bengt Bryggares gränd och Mälaren, som ock 2 kvarter på östra sidan om Hornsgatan tillika med Mariä kyrka alldeles afbrunno, förutom 6 andra kvarter hvilka tillika med Jernvågen af elden blefvo till en del skadade. Branden varade till fredags morgonen kl. 4, sedan mer än 250 gårdar afbrunnit. Den bland dem befintliga myckenhet af trähus jemte en förutgående långvarig torka samt brist på vatten, der det var mest af nöden, och en allmän bestörtning voro eljest de förnämsta orsaker, att elden fick sig till så stor vidd utbreda.

Under den återstående delen af århundradet hördes inga synnerligt stora eldsvådor af, men man började allt mera tänka på att försäkra sig mot följderna af sådana olyckor. I äldre tider hade man ingen aning om brandförsäkringsverk. Då vädjade man endast till den allmänna barmhertigheten, och det var icke ens på sjuttonhundralet ovanligt, att den som lidit brandskada anhöll om kollekt i kyrkorna. I Riksarkivets samlingar finner man en sådan anhållan af en husegare vid Luntmakargatan, hvars egendom nedbrunnit i Juni 1738. Men kollekten var ett osäkert medel att repa sig. På 1730-talet hade kungl. sekreteraren Carl Carleson,* sedermera statssekreterare för krigsärendena, väckt förslag om ett »brand-assecurance-contoir», och år 1745 kallades genom allmän kungörelse samtliga husegare i Stockholm att öfverlägga derom. Man öfverenskom om inrättande af ett sådant kontor, och den 18 Mars 1746 utfärdades kungl. maj:ts reglemente, hvaruti föreskrifves, att afgiften för stenhus skulle vara första året en half för hundra, hvilken sedan

* Född 1703, död 1761, utgaf jemte sin bror Edvard Carleson, slutligen president i Kammarkollegium, »Den sedolärande Mercurius» samt ensam månadsskriften »Hushållsråd» och ett »Hushållslexikon». Var för öfrigt varm vän af litteraturen.

småningom nedsattes ända till dess efter tolf år endast en half för tusen erlades. För korsverks- och trähus var afgiften betydligt högre. Alla försäkrade hus fingo genom kontorets försorg ett kännemärke (fig. 92) för att vid eldsvåda njuta handräckning. Till kontorets förvaltning utvaldes ett hundra män, nämligen tjugufem af ridderskapet och adeln, lika många af ståndspersoner och femtio af borgerskapet.

Brandförsäkringskontoret sökte att i eget intresse införa förbättrade släckningsredskap och skaffade 1760, bland annat, pråmsprutor för att tjenstgöra då eldsvåda uppstår vid Stockholms stränder. Det var en sådan spruta som sedermera kallades *amiralsprutan* och som vi återfinna vid eldsvådan i Stadsgården 1842, då i eländigt skick.

Äfven enskilda personer och slöjdikare ansträngde sig för att hjälpa upp gamla Stockholms dåliga släckningsredskap. Den som

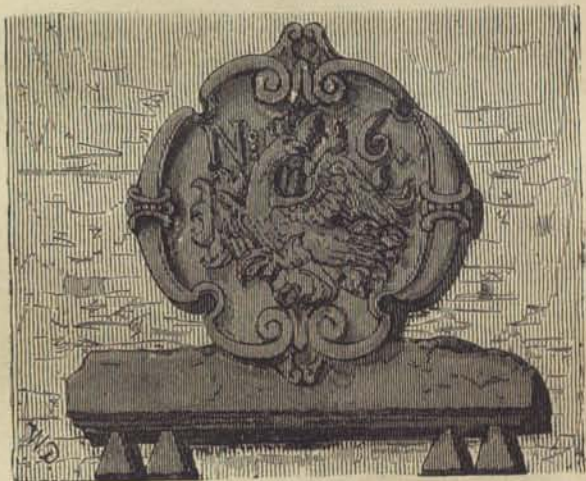

Fig. 92 Gammalt Brandförsäkringsmärke.

mycket utmärkte sig i det afseendet var den bekante styckgjutaren Gerhard Meijer, en af den stora och ryktbara gjutaresläkten som i flera led verkade här i sin konst. Han hade redan 1730 erhållit uppdrag att hafva inseende öfver stadens brandredskap och förbättra dem, och om han icke förmådde synnerligt verksamt motarbeta de stora eldsvådorna 1751 och 1759, så gjorde han likväl sprutor lika goda som de holländska och engelska hvilka man förut införskrifvit. Meijer föreslog i en till vetenskapsakademien 1754 ingifven skrift, att man till släckning skulle använda »saturerade saltsolutioner», alun, vitriol, lut jämte krita, kalk och krita, kalk och aska.

Ända dittills hade man sökt att släcka med vatten, så vida branden icke uppkommit af åskeld, ty då tog man sin tillflykt till —

qvinnomjolk. Det försäkra åtminstone gamla författare, bland andra A. O. Rhyzelius i sin af oss flere gånger anförda Brontologia, hvars fullständiga titel är »Brontologia Theologico-Historica, Thet är Enfaldig Lära och sanferdig Berettelse om Åske-Dunder, Blixt och Skott», en historisk framställning om *Sviogothia fulminibus & flammis punita*, ätföljd af »Några få Böner att bruka när det dundrar».

På 1790 talet uppträdde en man som tycktes påverkad af Meijers

Fig. 93. Riddarholmens forna utseende.

förslag, men för öfrigt gick sjelfständigt till väga. Det var apotekaren i Örebro *Frantz Joachim von Aken*, hvilken visat sig vara hemmastadd i mycket och bland annat hade namn af skicklig fyrverkare. Han förklarade, att bara vatten icke vore tillräckligt verkande vid släckning. Till 90 kannor vatten skulle man taga 30 skålp. pulveriserad alun, 40 skålp. grön vitriol, 200 skålp. slammad, lindrigt torkad och sigtad lera samt 20 skålp. *Crocus Martis*. Denna blandning skulle sprutas på elden för att genast släcka honom. Offentliga upp-

ven af en stor mängd tjärtunnor, strukna med terpentin. Detta bål påtändes och brann med stor häftighet, men släcktes inom fyra minuter, så snart v. Aken kom med sin lilla spruta, hvars slangöppning var blott $\frac{1}{4}$ tum i genomskärning. Till släckningen åtgick half annan tunna af v. Akens blandning.

Nu tycktes man kunna känna sig befriad från alla farhågor för stora eldsvådor, och likväl vann v. Akens uppfinning icke myndigheternas erkännande. Berzelius medgaf idéns riktighet, men visade, att den icke vid större eldsvådor kunde användas. De offentliga uppvisningarna stämplades till och med som humbug, ehuru ingen trodde att v. Aken sjelf ville ställa till något bedrägeri.

Och så brann det åter, icke lika vidsträckt som i äldre tider, men ofta lika häftigt, och detta »till trots för von Aken», såsom fru Lenngren sjöng i »Törst-släckningen, vetenskapsrön af en Bacchi broder».

År 1802 uppkom en häftig eldsvåda på Riddarholmen. Af figurerna 93 och 94 finner man huru helt annorlunda mot nu det såg ut på den platsen fordom samt, hvilket synes af eldsvåds-planschen, till och med i början af detta århundrade. Måndagen den 15 November kl. tre kvart till fem på morgonen bröt elden ut i Kammarrättens hus, orsakad af en vaktmästares vårdslöshet vid eldning. Genast efter det larmtrumman börjat gå, samlade sig garnisonsregementena på sina larmplatser, hvarifrån piketerna och arbetsmanskaper skickades till eldstället. Redan kl. en kvart till sex hade elden spridit sig till södra sidan af Kammarrättens hus samt äfven itändt taket på gamla Kungshuset (nu Hofrättshuset). Manskaper fördelades på tre ställen: Riddarholmskyrkogården, södra sidan af Kammarrättens hus samt på planen framför stora uppgången, och sedan äfven inne i huset. Detta höjd och eldens häftighet gjorde*, att hela taket hastigt antändes, utom på vestra flygeln som blef alldeles oskadad. Frampå förmiddagen ramlade det brinnande taket ner och tände trossbotten ofvanför öfversta våningen. Elden fortfor hela dagen. Den 16 tidigt på morgonen försökte man *skjuta* ned en del af öfra framsidan på huset, men kulorna gingo *genom* muren, utan att störta denna. Bägge våningarnes trossbottnar i södra tornet på gamla Kungshuset ramlade och förstörde i fallet tornets yttermur. Då kunde man lättare komma åt elden, men största delen af sprutorna var skadad. Efter 36 timmars arbete var elden den 16 på eftermiddagen ändtligen så mycket kufvad, att garnisonen fick aftroppa.

Konungen hade sjelf fört befälet, och Inrikes Tidningar försäkra, att hans föredöme lifvade militären, af hvilka så väl officerare som manskap arbetade oförtrutet mellan de hotande ruinerna och i den qväfvande röken. Också civila tjänstemän, borgare m. fl. visade

* *Inrikes Tidningar* den 24 November 1802.

mycken ifver och raskhet. Genast i början af eldsvådan räddades rikets regalier, som under betäckning fördes upp till slottet. Ur embetsverken räddades också de flesta handlingar, ehuru åtskilliga gingo förlorade. En stor förlust var, att under denna eldsvåda uppbrann det enda kända exemplar af Kort Steinkamps, Hans Krus m. fl:s kopparstick öfver Stockholm och Kristian den andres intåg, hvilket Gustaf den förste lätit sticka i Antwerpen. Fyra år efter branden nedrefs kyrkogårdsmuren, kyrkogården borttogs och platsen förvandlades till torg.

Under ett par årtionden var Stockholm icke utsatt för någon större eldsvåda, men efter de årens förlopp uppstod en af dessa härjande eldar som erinrade om de rysliga brandtillfällena i gamla Stockholm. Det var den stora *eldsvådan på Blasiiholmen* den 12 Juni 1822. Först fem dagar derefter omtalas olyckan i Post- och Inrikes Tidningar. Skildringen är af följande lydelse:

Onsdagen den 12 dennes, kl. omkring half sju på morgonen, yppades eldsvåda på Blasiiholmen, hvarvid innan middagstiden dels uppbrunno, dels i mer och mindre mån skadades fem enskilda egendomar, Skeppsholmsklockarebostället, en mängd staden tillhöriga salubodar, Skeppsholmskyrkan, södra flygeln af norra Slagtarhuset, största delen af Skeppsholmsbron, åtta större och fyra till fem mindre fartyg och båtar, en stor mängd, dels på Brädgården och Sillhofvet, dels på fartygen befintliga stenkol, spannmål, viktualier, bräder och ved samt åtskilliga andra varor. Efter hvad vid undersökning hos öfverståthållare-embetet kunnat utrönas, har elden först utbrutit ur något uthus i den så kallade kontorsbyggningen på den närmast sockerbruks-egendomen varande brädgård, och ehuru full visshet om orsaken till samma eldsvåda icke stått att vinna, har likväl anledning förekommit, att gnistor från skorstenen i sockerbrukshuset påtändt uthuset i kontorsbyggningen å brädgården samt att uthusets med tegel täckta tak haft trävirke till underlag, så att taket, i synnerhet under den då varande starka torkan lätteligen kunnat genom eldgnistor från sockerbruket antändas.

Den stora Blasiiholmsbranden gaf ett helt annat utseende åt denna del af Stockholm. Hvad som ännu då var kvar af den gamla Skeppsholmen förstördes till det mesta för att lemna fri plats åt vår tids Blasiiholme. Redan långt förut hade gamla Skeppsholmen, så kallad emedan en del af flottan der hade sin station, under det den öfriga delen låg på andra sidan strömmen, nedanför slottet, bytt bort sitt namn och skänkt det åt den stora holmen på andra sidan om Kyrkholmen. Det var på 1630-talet som flottan flyttades från gamla Skeppsholmen till den nya, som ännu har det namnet. Hvarifrån namnet Blasiiholmen, kom vet ingen med säkerhet, huru mycket man än gissat och huru gärna man velat unna den stockholmske storborgaren Blasius Dundej ärän af att vara namnfader. Det var på Kyrkholmen, i äldre tider kallad Myntholmen, nu förenad med Blasiiholmen, som den kyrka stod, hvilken kallades Skeppsholmskyrkan eller endast Holmkyrkan och som brann den 12 Juni 1822. Ungefär

på samma plats reser sig nu Nationalmuseum. Det Norra Slagtarhuset, som låg bredvid kyrkan, skonades af elden och stannade kvar till dess man började planera för museum.

* * *

Endast något öfver tre år efter Blasiiholmsbranden utbröt en eldsvåda som visserligen icke var af samma utsträckning, men som sannolikt mycket längre stannar i stockholmarnes minne. Det var *Dramatiska Teaterns brand*.

Den som under vandringar på Stockholms malmar observerat sandstensornament af åldrigt utseende (Fig. 95) inmurade i jernförelsevis nya hus, har oftast vid anstald efterfrågan erhållit det besked, att de varit spillror från Dramatiska teatern. Som ingen större detaljerad plansch än den unika gravyren i Upsala Bibliotek finnes som kan gifva någon upplysning om ornamentens utseende på De la Gardieska palatset, torde frågan om alla dessa spillrors äkthet förblifva oafgjord. De som bestämdt med hjälp af nämnda gravyr kunna

Fig. 95. Sandstensornament från De la Gardieska palatset. Numera i sockeln på Almska huset å Norrmalmsgatan.

verifieras äro de som sitta i sockeln på Almska huset vid Norrmalmsgatan åt gårdssidan. De som hafva traditionen för sig äro: 1:o. Turkhufvudet i Höpkenska huset på Blasiiholmen, åt gränden till. Detta hufvud gaf anledning till husets förra namn *Hôtel Turc*. 2:o. Liknande hufvud i Styckjunkaregrändens nedre del. 3:o. Samma på insidan af Keyserska huset vid Röda bodarne, uppsatta af Christian Hammer. 4:o. Samma på in- och utsidan af huset n:o 69 vid Mäster-Samuelsgatan. Tvifvelaktiga äro de som förekomma vid några bakgator på Ladugårdslandet. Detta är emellertid hvad man eger kvar af det äldre Stockholms mest praktfulla palats, som genom eldsvådan den 24 November 1825 gick upp i lågor.

Ebba Brahes man, Jakob Pontusson de la Gardie, byggde, år 1647, detta hus på 18,000 pålar. Sonen Magnus Gabriel ärfde det samma, förde der sitt lysande hof, icke minst illustreradt af den snillrika drottningen. Men det stolta palatset, som af folket erhållit namnet *Makalös*, hade snart lefvat sin bästa tid. Det togs först i mät och drogs sedan in till kronan af Karl XI samt inreddes, 1690, till

Arsenal. År 1793 invigdes byggnaden till dramatisk teater, vid hvilket tillfälle, (Gustaf IV Adolfs födelsedag), »Den svartsjuka Neapolitanaren» och operan »Alcides» uppfördes. Till detta ändamål användes byggnaden sedan ända till dess den brann, hvilken händelse gjorde ett djupt intryck på stockholmarne, emedan de kände huru ett gammalt minne från en förfluten storhetstid plånades ut. Hvad som förhöjde verkan af intrycket voro de dramatiska omständigheter, under hvilka den fallna storheten tog sitt afsked från lifvets skådeplats.

Aftonen den 24 November 1825 spelades femaktsdramen »Redlighetens seger öfver förtälet», af Kotzebue, i hvilket stycke 1820-talets heroer, Hjortsberg, Torsslow och Almlöf, uppträdde. Vid slutet af fjerde akten förspordes röklukt, inne på scenen, dock utan att någon till en början lät oro sig deraf. Men snart jagades sufflören upp ur sin håla af den nerifrån uppträngande röken. Ridån föll efter fjerde akten, och hotande moln började stiga mellan kulisserna. Sista akten, den värsta, återstod nu, nämligen att meddela publiken hvad som väntade bakom ridån. Det var Hjortsberg som åtog sig den ensam, och han skall hafva utfört den så väl, att publiken, lugnad af hans spelade lugn, utan buller och trängsel aflägsnade sig.* Det var på torget utanför man skulle skåda slutet af ett skådespel, hvars make Stockholm påstås aldrig hafva erbjudit. (Fig. 96). Ett ögonvittne** skildrar det samma på ett så praktfullt sätt, att vi, som endast ega samtida tidningsreferat att gå efter, hellre låta honom måla:

»Se, huru gräsligt skönt det brinner, det gamla minnesdigna palatset med sina åldriga murar och sina fyra stolta torn, denna prydnad i bakgrunden af Stockholms oförlikneliga hamn! Se, huru de sprakande gnistorna sväfvä i luften som stjernor, lösryckta från det mörkblå fästet, der i ett omätligt fjerran myriader sådana tindra i den mörka November-qvällen! Se, huru den hvita snön öfverallt i nejden vid det röda skenet glimmar likt diamanter! Se, huru lågorna rasa derinne, huru deras glödande tungor girigt slicka de grå murarna derute! Se, huru en tron, en stad, ett berg, en sol i ett ögonblick förvandlas i aska . . . huru elden frossar bland siden och sammet, bland spetsar och flor, huru drägter från alla tidevarf, alla punkter på jordklotet, för alla åldrar, alla samhälls-belägenheter sekund efter sekund varda till intet: vildens tigerhud, konungars mantel, munkens kåpa, riddarens pansar, hofmannens bjäfs, tiggarens

* En teaterordonnans och två tjänstflickor blefvo deremot innebrända. Skådespelarne hunno ej upp i sina klädloger, utan måste rädda sig i de drägter, i hvilka de spelat.

** Crusenstolpe.

trasor, allt förtära de hungrande lågorna, och deras hunger, i stället att stillas, förökas, ju mera de sluka! Nu linda de sina flammande armar kring de spotska tornen. Men försåtet, förstörelsen, förgängelsen bo i dessa famntag. Och hvilka syner derinne . . . Ser ni denna kvinnohamn i det nordöstra tornet? Ser ni huru hon vrider händerna af ångest, huru förtviflan ropar ur hennes anletsdrag, medan röken qväfver hennes röst. Der är Kristina, den makalösa qvinnan, som grämer sig öfver härjningen af sin gunstlings makalösa slott, detta slott, der hon mången gång ökat glansen af hans ståtliga banketter och förstulet bortjollrat tiden mången vällustig herdestund.»

Fig. 96. Dramatiska teaterns brand 1825.

»Och i nordvestra tornet, ser ni denna vålnad, som från tredje våningens fönster förtviflad mäter afståndet från sin höjd ned till marken och synes tveka mellan valet att brinna eller krossas? Det är Karl XI, som genom reduktionen röfvade detta palats från sin egen fester, prinsessan Euphrosyne, förmäld med Magnus Gabriel de la Gardie . . .»

»Och skepnaden, som rör sig så blixtnabbt, så fjäderlätt derinne i sydöstra tornet . . . hvilken annan kan det vara än tredje Gustaf! Kanske hafva de politiska menederna, säkerhetsakten, Hästeskos stupstock med fasa fyllt tjusare-konungens långa slummer i Riddarholmens hvalf. Kanske har han vaknat vid klämtslagen. En teater brinner: huru skulle han kunna motstå denna dragningskraft . . .»

»Ännu kämpar sydvestra tornet mot förödelsen. Från dess tinnar gjutes Armidas eldregn öfver nejden. Röda drakar susa i alla riktningar genom luften. Elementerna brottas. Massor af vatten, slungade i massor af eld, åstadkomma åskors dån och uppjaga svarta molnstoder, som emellanåt dölja föremålen för åskådarnes blickar...»

»De aristokratiska tornen hafva således upphört att sticka afunden i ögonen. Den fullkomligaste jemlikhet råder inom det nedbrända palatsets rykande ruiner — eldens böljor öfverskölja dem först, sedan kastar röken öfver dem sin tjocka mantel... 'När allt är allt, så är allt allt'.»

»Åskådarne, höga och låga, återvände till slott och kojor.»

»Och det vardt natt.»

* * *

Tio år efter Dramatiska teaterns brand inträffade *eldsvådan i Riddarholmskyrkans torn*. Det var den 28 Juli 1835. På morgonen hördes häftiga åskknallar.

»Åskvädret i dag på morgonen har hållit på att anställa förödelse på Stockholms kyrkor» stod det på qvällen i Aftonbladet. Så var det också. Strax efter de starka åskkrällarne, kl. något före åtta på morgonen, började det ryka i öfversta spetsen af Riddarholmstornet, och vid samma tid trängde rök ut ofvanför urtaflan på Katarina kyrktorn. Det talades också om, att en åskstråle träffat Kungsholmstornet. Man hade mycket att tala om den dagen i Stockholm.

Kungsholmstornet glömde man dock snart bort, och efter några timmar var elden släckt i Katarina, men i Riddarholmstornet brann det. Man gjorde många försök till släckning, och sotare och plåtslagare hade fullt med sysselsättning der uppe, men de kommo icke åt elden. Flera gånger sökte de tränga upp i den smala tornspetsen, men måste derifrån afstå.

Så gick hela dagen den 28. Dagen derpå rykte det ännu, och klämtning hördes från alla andra kyrktorn i Stockholm.

— Det kan ingen annan än Nyberg hjälpa — sades det bland folket.

Kofferdikapten Nyberg var en rask karl som förut dämpat en brand i Tyska kyrkans torn. Nu tillkallades han af myndigheterna och lät föra upp en ställning utanför tornet och reste derifrån en stege för att på det sättet komma närmare tornets yttre spets. Han och hans folk visade den största oförskräckthet, men det svåra arbe-

tet gick icke hastigt, och under tiden började röken komma ut i allt större och tätare massor.

— Qvinnomjök!

Det var på fullt allvar som det släckningsämnet ännu en gång föreslogs, men hvarken öfverståhållaren, frih. Sprengtporten, eller kapten Nyberg lyssnade till förslaget. Många bland folket funno denna halsstarrighet högst klandervärd och vådlig, så mycket mera som det nog kunde hända, sades det, att tuppen ramlade ned. Någon större olycka tycktes man ännu på middagen den 29 icke frukta. Kungen hade ej heller visat sig i staden. Han bodde på Rosersberg. Och när man icke såg kungen, kunde det väl icke vara riktigt farligt.

Strax efter middagen tycktes också röken aftaga. Det var åtminstone åsigten hos många bland den skara menniskor som fylde Riddarhustorget och Munkbron och med mycket tålmod stirrade upp i luften. Men vinden, som varit sydost, kastade hastigt om till nordost, och det började blåsa skarpt. Genom de öppningar som gjorts för att komma åt elden inne i spiran tittade nu lågor ut. Klämtningen, som en stund upphört, hördes åter. Det lät hotande, och det började äfven se hotande ut. Kl. mellan fyra och fem tog blåsten till i häftighet.

Kapten Nyberg ville kapa spirans spets, men det var för sent. Vid femtiden störtade det präktiga förgyllda korset med tuppen ned från den ofantliga höjden och tog med sig öfversta delen af tornspetsen. De brinnande styckena föllo tätt bredvid kapten Nyberg och hans folk.

Ett sorl af smärtsam öfverraskning, kanske också af häpnadsfull beundran för det storartade skådespelet, gick genom folkmassorna, ty eldslågan hade genast efter öfversta spirans fall brutit ut ur det öppna tornet, såsom ur skorstenen på en ångmaskin. Alla möjliga försök i släckningsväg gjordes genast och oförtrutet af det talrika brandmanskapet och många frivilliga, men förgäfvades. Manskapet i tornet nödgades vika från den ena posten efter den andra, oupphörligt jagadt af den nedåt rusande elden.

Hvilka växlande scenerier från det ögonblick, då tuppen störtade ned och till dess lågorna hade hunnit sjelfva stentornet! Åskådarna kunde icke ett enda ögonblick vända sig från den hemska, men måleriskt sköna taflan, och de som sågo henne hafva sedan aldrig kunnat glömma den synen. Elden forssade ur den afbrutna tornspetsen, bröt fram genom kopparplåtarnes fogningar och slickade girigt metallen. Tornspiran smälte allt mera bort eller föll i stora stycken. Lågorna lekte rundt omkring ramarne af de kringskurna

torngluggarne, bröto fram längre och längre ned, ända till urtaflan. Längre stod en glödgd, hög pelare af det väldiga tornets inre stomme, ett fasansfullt spöke öfver eldmassan, men slutligen svigtade pelaren och brakade ned öfver murarne under ett tätt regn af brinnande bjelkar och gulröda, fladdrande kopparplåtar. Klockan sju på aftonen fans ingenting kvar af detta dyrbara minne af femtonhundratalets byggnadskonst.

Småtornen stodo längre emot, men det ena efter det andra svigtade och föll slutligen. Det sista stupade klockan tio. Då var hela öfre delen af kyrkan ett eldhaf. Allt trävirke gick upp i lågor, och millioner gnistor flögo omkring i luften. Klockorna föllo ned från sina ställningar och spräckte hvalfvet bak om orgelläktaren, men stannade der, och från kyrkans inre lyckades man afhålla elden.

Så snart man börjat inse farans vidd, hade man också börjat flytta bort kyrkans dyrbarheter. Alla fanor, vapen, rustningar, porträtt, sköldar m. m. nedtogos skyndsamt från hvalfven, ur grafkoren och sakristian samt fördes till frimurarelogen.

Folkmassorna bibehöllo sina platser på Munkbron och Riddarhustorget. De stodo der under större delen af natten och vände icke blickarne från branden. Hvarje fönster, hvarifrån kyrkan kunde ses, var också fylld af skådelystne och af dem som med ängslan afbidade eldens vidare utbredning. Efter midnatt hade kyrkans hela tak brunnit, äfvensom öfverbyggnaden på gustavianska grafkoret. Flera enskilda grafkor ledo mycket af elden.

Klockan fyra på morgonen den 30 Juli kom kungen från Rosersberg och begaf sig genast till Riddarholmen, der han med excellensen Brahe och öfverståhållaren gjorde en tur kring kyrkan. Då var den värsta faran öfverstånden, och man behöfde ej frukta att de närliggande husen skulle angripas af branden, men först klockan sex e. m. den 30 var elden fullkomligt släckt.

Många af Stockholms invånare utmärkte sig under släckningen. Bland dem nämdes i synnerhet kapten Fittinghoff, boktryckerifaktorn Wennström, sadelmakaren Igelström, viktualiehandlaren Norling och skräddaregesällen Warner. Åtskilliga af dem som deltago i släckningen hade skadats, dock ej svårare, och en gardist hade fallit och slagit i hjäl sig. Under de närmast följande dagarne talade man icke om något annat än den förskräckliga branden, och i lång tid derefter gick man och tog förödelsen i betraktande, djupt beklagande förlusten af det vackra tornet. Man hade klagat ännu mera kanske, om man då kunnat ana hvilken föga värdig efterträdare det skulle få.

Lördagen den 22 Januari 1842 var en angenäm afton för Stockholms teatervänner. Kungl. teatern gaf en stor föreställning till förmån för den omtyckta skådespelerskan fru Erikson. Salongen var fylld. Man hade klappat händerna åt några tablåer, med stort nöje hört på en scen ur Rossinis »La Cenerentola», som utfördes i kostym af Belletti och Dannström, hvilken sist nämde sångare vann mycket bifall för äfven sin lyckliga maskering och fann, såsom tidningarne sedan yttrade, tillfälle att visa sin fallenhet för den komiska genren. Man hade också sett »Richelieus första vapenbragd», som då för första gången gafs på svensk scen och i hvilket stycke Emilie Högvist utförde Richelieus roll. Slutligen hade man hört en del af fjerde akten ur »Den Stumma», men under det Julius Günther med vanligt behag sjöng Masaniellos kavatina »Hugsvalare för dem som lida», spred sig i salongen ett rykte, att det vore stor eldsvåda någonstädes i Stockholm. Man vardt orolig. Många störtade ut. Snart fick man upplysning, att det brann i *Stadsgården*. Nå, det kunde just icke röra flertalet af dem som voro i salongen.

— Det är Bohnstedts och Bergmans spinneri — hette det sedan.

— Hr August Bergman sitter ju der . . . Nej, han hade visserligen varit på teatern den aftonen, men var redan försvunnen.

Föreställningen gafs till slut, men de flesta i salongen hade så stor brådska att komma ut, att fru Erikson icke vardt inropad. En stor del af de teaterbesökande skyndade bort åt Söder för att se på elden. Kronprinsen hade också varit på teatern den aftonen och han begaf sig genast till Stadsgården. Det stora spinneriet stod redan i full låga. Fabriken utgjordes af två stora, tätt sammanbygda hus, strax bortom Ballastplatsen och som lågo så nära stranden, att endast en gångväg af sex alnars bredd skilde husen från vattnet. På husens andra sida var en obetydligt bredare gård, till en del undersprängd i det höga berget som går brant upp till Katarina Östra Kyrkgata. Detta försvårade i hög grad vattentillförseln med tunnor landvägen.

Klockan strax efter nio på aftonen hade elden först visat sig och slog snart ut genom fönstren i det längst åt öster belägna huset. En stark östlig vind dref lågorna in på det andra huset. Mycken oordning rådde bland de släckande, och massor af obehörigt folk gjorde oordningen ännu värre. Så snart kronprinsen infunnit sig, trängde hela massan åt det hållet. En del ville se honom, andra önskade ses af honom. Befäl fördes af kronprinsen, öfverståthållaren (generalmajor Möllerhjelms), underståthållaren (Kuylenstjerna), de två polismästarna (Berg och Linnelius), en mängd brandchefer och åtskilliga andra personer, af hvilka några alldeles icke hade någon

befattning vid brandväsendet. Hvad den ena befalde, motsades af den andra.

— Rif ned den der vedtrafven! kommenderade kronprinsen.

— Låt bli det! skrek en viktualiehandlare som ville tillvålla sig högsta befälet.

Alla skreko, och deras hojtande hördes långt bort på Skeppsbron och öfver till Skeppsholmen.

Sprutorna voro i allmänhet obrukbara. Några lågo på Sjöbergs verkstad vid Gamla Kungsholmsbron för att lagas. Sedan elden hunnit gripa omkring sig, kom på sin pråm den s. k. amiralssprutan, redan förut omnämnd. Hon tillhörde staden och skulle skötas af Södra varfvets manskap, men slangen gick oupphörligt sönder, och sprutan var i det närmaste overksam.

Länge trodde man sig kunna rädda det vestra huset, men klockan tolf på natten, då det först antända huset var till hälften nedbrändt, slogo lågorna ut ur äfven det andras fönster. Skenet spred sig vidt omkring, upplyste hela synkretsen och gaf en eldröd färg åt husen på Skeppsbron. Aska och eldgnistor regnade öfver en god del af staden. Klockan två på natten hade också det andra huset brunnit ned, och då antändes det längst på öfra sidan liggande ångmaskinshuset. Ofantliga vedtrafvar, innehållande öfver tusen famnar, fattade eld, oaktadt att man spänt brandsegel öfver dem och oupphörligt sprutat på dem. Under hela söndagen brunno dessa vedtrafvar och återstoden af byggnaderna. Det var en hemsk söndag. Klämtningen upphörde icke en enda stund, icke ens under gudstjenstimmarne, och man hörde oupphörligt talas om den eller den som skulle hafva förlorat lifvet vid branden. Den som sannolikt varit skuld till olyckan, en ung flicka som vårdslöst umgåtts med elden, då hon sökt något i en skrubb, vardt illa bränd och fördes till Serafimerlasarettet, der hon afled. Flera innebrändes, och andra afledo af sina brandskador. Klockan två på natten ramlade en mur åt sjösidan och sårade samt dödade menniskor. I allt omkommo, såsom man med säkerhet vet, elfva personer, fastän det förmodades att ännu flera satt lifvet till. Under de närmaste dagarne efter branden inlemnade andre stadsläkaren, assessor af Grubbens och stadsfiskalen, advokatfiskal Fredholm till poliskammaren förteckning öfver lärpipor, ryggkotor, hufvudsvålar m. m. som påträffats i ruinerna samt bland annat en stöfvel med innesittande fot. Hvilket ämne till »intressanta samtal» under flera veckor derefter!

Eldsvådorna i gamla Stockholm hade alltid något »intressant» med sig, tyckte en stor del af stadens invånare. Man väcktes ofta midt i natten af larmskotten och klämtslagen, och strax derefter

gingo larmtrummorna genom staden. Hela styrkan af gardestrumslagarne marscherade ut från Ladugårdslandet och förde ett ohyggligt väsen. De fördelade sig i stadens olika trakter, och när trumman kom dundrande och skrällande i den inre stadens trånga gator, måste äfven den döfve vakna. Så redo hästgardisterne i sporrstreck, och fotgardisterne klefvo på med steg som gåfvo genljud mellan de höga husen. Der slamrade en kärra med en liten vattentunna på den ojemna stenläggningen. Strax efter dundrade en stor sprutvagn. Det var ofta mörkt på gatan, kolmörkt, men de människovänliga husmödrarne satte brinnande ljus i fönstren för att vägleda dem som ilade till elden, och dit ilade hvar enda en som kunde röra benen. Alla måste vara med. Efter en eller annan timme eller ett och annat dygn hördes en glädtigt bullrande regementsmusik. Det var glädjemusiken som alltid marscherade genom staden efter slutad eldsvåda. Många hus hade kanske brunnit ned, flera människor voro innebrända, hela familjers välfärd förvandlad till aska, men glädjemusiken måste röra på spelet. Så lydde lagen i gamla Stockholm.

